

գործնական եւ ապահով են քրդա-հայկական կոիւր բառնալու, զան հայ յեղափոխական խումբերու հակաքուրդ յարձակումները, Հայը պէտք է իր բոլոր միջոցներ, զէնք, ուժ, զբամ խելք, դարձնէ միակ թշնամիին, թուրք ու միմիկն ղէմ, — միակ նպատակին, ազգային ազատագրութեան համար:

Ա. Զ.

Թ. Գ. — Զ. Շարմըթեան, զոր այս յօդուածը դրել է յետոյ՝ վերջին պահուն՝ առիթ ունեցալ տեսնելու, հաւաստեց ինծի թէ խաստուրի մէջ կոտորած տեղի ունեցած է, եւ նոյն իսկ խաստուրէն զատ Ալաշկերտի գաւառին 10—12 զիւրերու մէջ թալան ու սպանութիւններ կատարուած են: Զ. Շարմըթեան ուղղակի լուր առած է երկրէն, ստոյգ աղբիւրէ: Իրօչական կուսակցութեան Բարիլի ներկայացուցիչները կրնան զիմէլ այս մասին Զ. Շարմըթեանին եւ բազմատեղ իրենց տեղեկութիւնները անոր տեղեկութիւններուն հետ:



ՓՐԱՆՍԱԿԱՆ ԱՐԵՎԻԿԵԱՆ ՊԱՆԴԱԳԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

— 0 —

Ուշագրաւ յօդուածով մը («Ֆրանքո-ռուս խնդիր մը») որ երեւցաւ «Ռեվիւ առ Բաոն»ի արաբ 1ի թուոյն մէջ, Պ. Ժորժ Կոլիս, («Թան»ի Պոլսոյ նախկին թղթակիցը, Ֆրանսայի Արեւելքի մէջ վայելած դարաւոր ու գերիշխան ազդեցութեան անկումին պատմութիւնը կ'ուրուագծէ եւ պատճառները կը վերլուծէ, ցոյց տալով թէ ինչպէս Կերմանիկ կը սկսի ստեղծել Արեւելքի մէջ ազդեցութիւն մը որ ֆրանսականէն աւելի զօրաւոր դառնալու վրայ է արդէն, եւ թէ ինչպէս մասնաւոր Ռուսիա, մէկ կողմէ՝ տկարացնելով յունական Օրթոդոքսութիւնը եւ Պուլկարներուն ու Սեբաստիոն միջոցով սլաւական Օրթոդոքսութիւնը զօրացնելով, միւս կողմէ անուղղակի կերպով ջանալով թուլցնել ֆրանսական ազդեցութեան հիմը կազմող արեւելեան Լատինութիւնը, կը ձգտի ամբողջ Փոքր Ասիոյ եւ մասնաւորապէս Սուրիոյ եւ Պագոստինի մէջ գերիշխան ազդե-

ցութիւն մը ձեռք ձգել Պ. Կոլիս անհրաժեշտ կը համարի որ ֆրանսական զիւսնադիտութիւնը տեսնէ վերջապէս թէ Ֆրանսայի դաշնակիցը այս խնդրոյն մէջ իրեն համար վտանգաւոր հակառակորդ մը դառնալ սկսած է, եւ ջանայ՝ երբ դեռ ուշ չէ՝ վտանգին տալիս առնել:

«... Ռուսական ազդեցութեան յառաջդիմութիւնը ցոյց տուինք, կը գրէ՝ եղբայրներելով, այս յառաջդիմութեան պատճառներն ու միջոցները պարզեցինք. ֆրանսական հանրապետութեան վաղանցուկ նախարարներուն միմիտի, համոզմունքի եւ յաճախ տեղեկութեանց պակասը՝ նպատած է այդ յաջողութեան, Ս. Բեթթրապուրիկի մէջ անկեղծօրէն կարծեցին թէ Ֆրանսա այդ դաշտէն կը քաշուէր: Բայց եթէ այժմ, լաւագոյն, կերպով ներշնչուած, որոշած է չքաշուիլ, պէտք է որ դայդ յայտարարէ: Ֆրանքո-ռուս խնդիր մը, երկու երկիրներուն ունեցած արդի յարաբերութեանց վիճակին մէջ, չի կրնար անախորժ ձեւ մը առնել: Բարեկամ եւ դաշնակից պետութիւնները իրաւունք ունին վիճելու այն պիտի խնդիրներու մասին ուր նոյնատեսակ շահեր ունին. անկարելի չի կրնար ըլլալ որ համաձայնութիւն մը քսնուի:

Այս յօդուածէն կը թարգմանենք հետեւեալ հատուածը, որ մասնաւորապէս շահեկան է մեր հասարակութեան համար:

«... Ֆրանսական հանրապետութիւնը կրնար հրաժարիլ այն կրօնական պաշտօնէն, զոր թագաւորները անոր իբրեւ ժառանգութիւն ձգեցին. այդպէս չըբաւ Աստուգաւտեց ինչ որ դեռ կը պահէ իր երեմիքի առանձնաշնորհաւ կացութիւնէն: Ֆրանսա այլեւս չունի տաճարական երկրիներուն մէջ այն հին մեծ դաւթականութիւնները զոր կը կառավարէր Մարտիրոս վաճառականական մոզովը: Անդրիոյ յանձնեց Ուրեւելքի հետ առեւտրական գործառնէութեանց մէջ առաջին տեղը եւ կարենալու համար մրցիլ Դիւմանիոյ հետ, որ հիմա կ'ուզէ երկրորդ տեղը գրաւել, պէտք է որ ունենար աւելի երկարատար եւ յանգուզն ճարտարաբուհտ մը:

Ֆրանսա չէր կրնար յուսալ որ Սուլթաններուն իր խօսքը պիտի կրնար մտիլ ընել տալ, եթէ անոնց պետութեան մէջ կարեւոր նոյն իսկ ահազդեցիկ գիւր մը չունենար կատարելապէս Արդ, կաթոլիկներու պաշտպանութիւնը իրեն

կուտայ յոյզ դերը, որ արդէն մեծ նախանձնեւր արթնցուցած է։ Անոր համարժէքը գտնելու համար, Անգլիա ջնանց իր հովանաւորութեան տակ առնել Հայերն ու Տրիւզները, յետոյ իւրացուց Երուսաղէմի քողոքական Նպիտոպոսութիւնը, զոր Ֆրեաներիկ-Կիլիսիոյ Գ. եւ Վերթորիս թաղուհին միասին հիմնած էին, Ռուսիա ինքզինքը օրթոքոքաներու պաշտպան կը յայտարարէ, եւ Գերմանիոյ կայսրը իր բարեկամութիւնը կ'առջարկէ երեք հարիւր միլիոն մասնատականներու, Ֆրանսա իրապէս ունի, աւանդութիւններով եւ զանազանքներով, ինչ որ ուրիշներ յետ կը ձգտին ձեռք ձգելու։

... Հանրապետութիւնը անտարակոյս ամենամեծ օգուտ մը կը քաղէ ֆրանսական կրօնական աւաքելութեանց Արեւելքի մէջ ստացած քարգաւաճումէն։ Սուրիոյ եւ Միջագետքի մէջ, ինչպէս ամբողջ Փոքր Ասիոյ եւ Ռումելիի մէջ, Յիսուսեանները, Աստմարտիսիսները, Լազարիսները եւ Տոքթրին-Քրիսթիանի Նեքալոնները հարիւրաւոր զարդերն են հիմա եւ Ֆրանսաները կը խօսին Անտառլուի ամենէն հեռուէր աւաններուն մէջ ինչպէս Պոլիս, եւ Արեւելքը չճանչնալ ըսել է չհասկնալը թէ ինչպէս երբեք առաջնակարգ զօրութիւն մըն են իւրեւ քաղաքական ազդեցութեան եւ վաճառականական տարածման գործակներ։ Կառավարութիւնը աւելի լաւ գիշտած է քան երբեք իր շահերը պաշտպանելու համար Պաղեստինի եւ Սուրիոյ մէջ։ Մարոնիթ ազգը, միակը որ ամբողջութեամբ հռովմէական եկեղեցւոյն կը պատկանի, երեք հարիւր հազար Սուլթանի հպատակներ կը հայուէ, ամենքն ալ հաւատարմօրէն յարած Ֆրանսայի, որ 1860ին աւանդ թերաւ ի, զէնքերուն օգնութիւնը Տրիւզներուն զէմ։ Միւլթիմները, յունական ծէսով կաթոլիկներ, իրենց կղերին կրթութեան գործը ֆրանսացի Ռէն Պլաններուն յանձնած են։ Առաջնական կաթոլիկութեան միւս երկու նոսր քաղաքներ իւրաքանչիւր, Հոռոմի միացած Սուրիացիները եւ Քիլիկիաները, շատ աւելի կը զգան ֆրանսական պաշտպանութեան ներքեւ լատին խմբաւորումին բարիքները, անոր համար որ երկուքն ալ իրենց մէջ հերձուած մը ունին (Յակոբեաններ եւ Եհստորականներ)։ Լազարիսներուն արդէն ինք թլէմիսն մէջ ինչպէս եւ Յիսուսեաններու նորոգմանտալ զբաղողներուն մէջ, խուռներամ եկած են ոչ միայն բոլոր կաթոլիկները, այլ եւ այլ մասնատականները, Տրիւզները եւ օրթոքոքանները, Ֆր-

անսայի անունը զանոնք իրեն կը քաշէր, հակառակ իրենց ներքին անհաշուելի կրօնական ատելութիւններուն։ Այսօր իսկ, չկայ ոչ զեւոր մը որ չզարմանայ տեսնելով Ֆրանսայի վաշխած ժողովրդականութիւնը, մինչեւ իսկ անապաղան ամենէն մտօքի աւաններուն մէջ, տայ նախաօրութիւնը զոր ունին անոր համար, զիւրութիւնը որով անոր լիզուէն կը զործածեն եւ իրական դրողով որ կը մատնուի այն մեղադրանքներուն մէջ, երբեմն դառն, զոր անոր կ'ոգոզեն։ Տեսնենք ինչ են այդ մեղադրանքները։

Օտար պետութեանց դերը թրջապատակ երկիրներու մէջ՝ իր բնութիւնը փոխած է այս դարուն երկրորդ կէսէն ի վեր։ Այլ եւս այն օրերուն մէջ չէրք ուր հնչւածուի մը կառավարական քոնաքը մանեւր ամենքը զոդ կը հանէր, պահակ իր խցիկէն մէջ եւ փայտ իր բազմոցին վրայ։ Այլ եւ Ֆրանսա, Ապաիւր Ազգի նախարարները, 1848ի յեղափոխութեան յառաջ եկած զաղափարներու շարժումէն օգուտելով, իրենց երկիրը հաս ըտկաց իրաւունքին մասնակից դարձուցին։ Քեանիւր Քիւլիւր Ասիոյ, Ապաիւր Համալի վէճերները, նոյն ճանրներուն մէջ պահեցին երկիրը, Պետութիւնները, իրենց փոխադարձ նախանձուութեանց հետեւանքով, իրենց սեփական առանձնաշնորհութեանց վրայ յայթախակներ տանիլ տուին Սուլթանին։ Հասարակաց իրաւունքը, յառաջագիտութեան սկզբունքը, քարի թիւղուհիներուն հակառակ է։ Ֆրանսա ատով կորսնցուց առաջին կարգին մէջ միայնակ ըլլալու առաւելութիւնը։ Ուրեմն առանձնաշնորհալ վարմունք մը չէ որ պէտք է պահանջէ Բարձրագոյն Դռնէն, այլ ճշգրիտ հետեւողութիւն մը գաշնապիրներուն եւ իր բարոյական գիրքին ճանաչումը։ Պահանջմանց այս միջոցով կրցա՞ն է միշտ պարտաւորիչ դարձնել Արեւելեան աշխարհը իրեն խստօրէն կը մեղադրէ իր քաղաքականութեան քահանայները։

... Այլուս ոչ մէկուն համար գաղտնիք չէ թէ կարգ մը հանրապետական իրաւնալիսներ Արեւելքի կրօնական քաղաքականութեան մեջ մտքներն դարձուցին, վախճալով «կեանքաւոր» համարուելէ։ ... քրիստոնէից պաշտպանութեան զաղափարին հակառակորդ եղողներ անոր նուազ վնաս հասուցած են քան անորոշները, անոնք որոնք քով բարոյական քաղաքները պակաս է, եւ որոնք, առանց աւանդութեան թեր կամ զէմ ու եւ զիրք բըր-

նեղու, ամէն զնով նեղութիւններէն խոյս տուած եւ գրասենեակներու «խնդիր չհաններ» բանաձեւը գործադրած են ։

Յրանջիտկաններու ուժացումը, բնիկ կղեր-ներու մէջ քիչ մը զգոհուած թիւն, Միաբանու-թիւններէն չատերեւ հակակրուութիւնը գէպ ի հանրապետական ուժով, կառավարութեան քաղաքականութեան մէջ համոզմունքի եւ յա-րատեւութեան պակասը, տկարացման պատ-ճառներն զոր պէտք է Գուր, Աստու, հակա-սակորդի մը յառաջդիմութիւնները դիւրա-կրնան բացատրուիլ ։ Անոնք աւելի լաւ պիտի հասկցուն ինքէն հկատողութեան առնուի որ Յրանսա երեք տարի շարունակ, 1895էն 1898, իրեն ըսն գործ ըրած վնասեցնի ամէն անոնք որ Արեւելոյ մէջ իրեն յարած մնացած էին ի-րենց ցեղին յիշատակներովն ու յոյսերովը ։

Հայերը, իրենց չուսակողական եկեղեցւոյն մէջ կղզիացած, եւ ուրեմն չպատկանելով ո՛չ Լատինականութեան ո՛չ Օրթոդոքսութեան, ոչ մէկ իրաւունք չունէին օգնութիւնը պա-հանջելու այն երկու պետութիւններուն որոնք իրարու ձեռքէ կը քաշեն Արեւելքի կրօնական պաշտպանութիւնը ։ Իրենց զգալիութեանց հաստատունքն մին եղաւ այդ, եւ սակայն, Յրանսա, որ իր 1848ի զգացումներ անոնց ուսուցած էր, կրնա իր քեզիքը պատասխա-նատու համարիլ այն գաղափար ներուն զոր ա-նոնց հայրենասէրները մինչեւ ի մահ պաշտ-պանեցին ։ Ասկից զատ, Հայերը քրիստոնեայ են, եւ քրիստոնեութեան պաշտպանութիւնը Ֆրանսական անունին փառքը կազմած է Ա-րեւելքի մէջ ։

Անդորոյութեան թաքթիքը, որ հայկական ճգնաժամին ատեն Ֆրանսական կառավարու-թեան թաքթիքը եղաւ, Թուրքիոյ քրիստոնեայ ազգերուն մէջ անբացատրելի ապշուածքն մը սփռած էր ։ Հանրոք բնմէն պարզեց անդորոյութիւնը արդարացեալով ամէն տեսակ պատճառ-ներ, ամբողջ Արեւելքը միաձայն զանոնք յոռի գտաւ ։ Տաճիկներն անգամ, քանակելով մեծ պիտուութիւն մը որ կը խոտովանի իր նիւթա-կան տկարութիւնը, գուշակել տուին իրենց սովորական արհամարհանքը այն ամէն բանի համար որ ուժ չէ ։ Ունայնութիւնն ու անխու-հեմութիւնն զգացին քաղաքականութեան մը որ ամէն զնով Սուլթանը ինչպէս՝ ու վերջ ի վերջոյ բեմին կատարէն զայն խստաբար գա-տեց այն օրն ուր Ֆրանսական հանրային կար-ծիքը Անատոլիոյ տիրաներուն անվերջանալի

շարքէն յուզուեցաւ ։ Այսպէս Ֆրանսական կա-ռավարութիւնը իր հաճոյակատարութեան բե-րելիք շահն անդամ ձեռքէն կը փախցնէր ։ Ապտիւլ Համիտին սիրտ տալով առաջն անգ-հանքի ըլլալու, յուսահատութիւնն մղած էր ա-րեւելեան կաթոլիկները որոնք կարծեցին թէ պալատին ոճրագործ խնթութեանը ձեռքը լըք-ուած էին ։ Այդ անասման զոհորութեանը գէժ Բարեկի զահլիճը փոխարինուած ինչներ յուսա-ցած էր ։ Ո՛ւր պէտք է փնտել ատոնք ։ Ամէն կողմէ ուրիշ ըսն չէր տեսնուի բայց ինք մըցակիցներ կամ թշնամիներ, եւ Յրանսա, Հա-յաստանի ջարդերուն հետեւեալ օրն իսկ, Ա-րեւելքի մէջ տարօրինակաւ կղզիացեալ կ'ե-րեւար ։ Քրիստոնեաները, յուստիաբ, դացին ուր իրենց բազմը զիրենք կը մղէր, գէպ ի այն տէրը որ բաւական զօրաւոր էր որպէսզի տիեզերական խղճին դէմ խիզախէր ։ Սուլթանը իր գահին առքը տեսաւ ոչ միայն իրենց եղ-բայրներուն արկունով ծածկուած Հայերը (*), այլ կայսրութեան ըլլողը ազգերը, անոր զայրոյթը իրենցմէ հեռացնելու փութկոտ ։

Յրանսա ատով կորսնցուց աւելի քաղմա-թիւն «յաճախորդներէն» ինչ որ այն միջոցին կարծեց, Հաւատարիմ Մարտիրոսներն անգամ գէպ ի Կ. Պոլիս դարձան՝ երկրորդ երազխառ-րութիւնն մը ընդունելու համար ։

Բայց որպէս թէ քաղաքագէտներու սխալնե-րուն անմիջական դաս մը հարկաւոր ըլլար, գէպ մը չուշացաւ արագուցանել Մեկինի կա-ռավարութեան զգուշամուրութեան ունայնու-թիւնը ։ Սուլթանը կրտէն կորսնցուց, Հա-յաստանի ջարդերուն փրկանքը եղաւ այդ Ար-տաքին գործոց նոր նախարար մը այդ արդա-րութեան գործին եռանդալին գործակցած էր ։ Բաւած էր ամուր խօսիլ եւ Սուտալի նաւակա-լին մէջ մարտանակեր ցոյց տալ ։ Սուլթանը իր ժողովուրդներուն դէմ գործադրուած ոճրի մը զինք կը հատուցանէր իր երկիրներէն մէ-կուն կորուստովը, ու եւրոպան, հակապակ ֆը-րանսական բեմին բարձունքէն արձակուած նա-խազուշակութեանց, ընդհանուր պատերազմի նշանը չէր տար ։

ԺՈՐԺ ԿՈՒՄ



(*) Յօդուածագիրը այս տեղը ցաւալի սխալ մը կը գործէ չփոխելով հայրութեան պաշտանա-կան ներկայացուցիչները (Տառեան, Օրմանեան, են) որոնք Սուլթանին առքը ինչպէս՝ նոյն ինքն հայ ժողովուրդին հետ որ իր բողոքին մէջ անդրգուշի մնաց ։